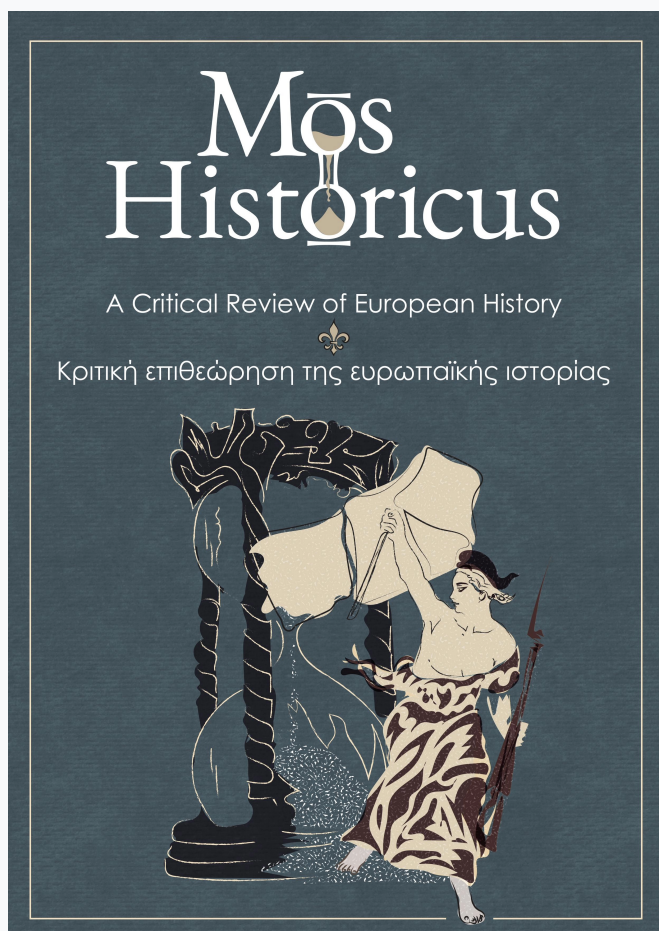

Mos Historicus: A Critical Review of European History

Vol 2, No 1 (2024)

Mos Historicus: A Critical Review of European History

Εισαγωγή

Μαρία Μιχαλέλλη, Μαρία Παπαχρήστου

doi: [10.12681/mh.38750](https://doi.org/10.12681/mh.38750)

Copyright © 2024, Mos Historicus: A Critical Review of European History

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

To cite this article:

Μιχαλέλλη Μ., & Παπαχρήστου Μ. (2024). Εισαγωγή: Αντηχήσεις των επαναστάσεων, εξεγέρσεων, κοινωνικών κινημάτων και διαμαρτυριών: Ιστοριογραφικές διαδρομές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις. *Mos Historicus: A Critical Review of European History*, 2(1), 1–16. <https://doi.org/10.12681/mh.38750>

Εισαγωγή

Αντηχήσεις των επαναστάσεων, εξεγέρσεων, κοινωνικών κινημάτων και διαμαρτυριών: Ιστοριογραφικές διαδρομές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις

Μαρία Μιχαλέλλη, Μαρία Παπαχρήστου*

Διαβάζοντας τον τίτλο του τεύχους αυτού, ο αναγνώστης μπορεί να αναρωτηθεί σχετικά με την ερμηνεία των εννοιών «επανάσταση», «εξέγερση», «κίνημα» και «διαμαρτυρία». Ωστόσο, καθώς οι λέξεις αυτές εντοπίζονται αρκετά συχνά στον καθημερινό λόγο, σε δημοσιεύματα, πολιτικές αναλύσεις, κοινωνιολογικές μελέτες και ιστορικές έρευνες, ο ορισμός τους τείνει να θεωρείται πλέον αυτονόητος. Στην πραγματικότητα, όμως, είναι δύσκολο να περικλειστεί σε έναν ορισμό η μακρά ιστορική πορεία τους.

Η ιστορική εξέλιξη της αντίστασης

Πολλοί μελετητές εντοπίζουν στην πάροδο της ιστορίας μια προοδευτική εξέλιξη των μορφών αντίστασης, ξεσηκωμού και εκδήλωσης εναντίωσης. Στην προνεωτερική εποχή, εντοπίζονται μορφές αντίστασης που εκδηλώνονται τοπικά και

* Η Μαρία Μιχαλέλλη είναι υποψήφια διδάκτωρ του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ), από όπου έχει λάβει και τον μεταπτυχιακό της τίτλο στην Ευρωπαϊκή Ιστορία, με ειδίκευση στη Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στα θέματα της ιστορίας των ανδρισμών, των σεξουαλικοτήτων και των ομοφυλοφιλικών υποκουλτούρων («subcultures»).

Η Μαρία Παπαχρήστου κατέχει μεταπτυχιακό τίτλο στην Ευρωπαϊκή Ιστορία, με ειδίκευση στη Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, από το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ). Από το 2023, είναι υποψήφια διδάκτωρ Ευρωπαϊκής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Επιπλέον, είναι υπότροφος του Ιδρύματος Παιδείας και Ευρωπαϊκού Πολιτισμού (ΙΠΕΠ). Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται σε θέματα που άπτονται της ιστορίας του φύλου, των σεξουαλικοτήτων και της πορνείας.

κατακερματισμένα με τις εκφάνσεις τους να διαφέρουν ριζικά από τον έναν τόπο στον άλλον, μπορούν να επικαλούνται μεταφυσικές ανησυχίες και φόβους, ενώ συχνά εξυπηρετούν τα συγκεκριμένα συμφέροντα της ομάδας που πρωτοστατεί σε αυτές. Εντούτοις, από τη νεότερη εποχή οι κινητοποιήσεις συχνά ξεσπούν εξαιτίας εθνικών ζητημάτων και είναι ευπροσάρμοστες και ευμετάβλητες, ανάλογα με τις συνθήκες, καθώς μπορούν να λάβουν ποικίλες μορφές, να επεκταθούν σε μεγάλη εμβέλεια ή ακόμη και να αποφύγουν την άμεση, έμπρακτη και βίαιη αντιπαράθεση, λαμβάνοντας τη μορφή διανοητικών συγκρούσεων¹, οι οποίες μπορούν να διατηρηθούν για χρόνια. Παράλληλα, την ίδια περίοδο προκύπτουν νέες μορφές οργάνωσης των διαφωνούντων, οι οποίες δρουν με περισσότερη αυτενέργεια. Για παράδειγμα, οι οργανώσεις αυτής της περιόδου επιλέγουν οι ίδιες τον χρόνο κατά τον οποίο θα πραγματοποιηθεί η κινητοποίηση και η διαμαρτυρία, δεν εκμεταλλεύονται άλλα γεγονότα προκειμένου να τεθούν σε εφαρμογή τα σχέδιά τους, ενώ φαίνεται να συνομιλούν οι ίδιες με τους ιθύνοντες, χωρίς κάποιον διαμεσολαβητή.²

Η έννοια της «επανάστασης»

Μία από αυτές τις μορφές αντίστασης και προσπάθειας ανατροπής της εκάστοτε παγιωμένης κατάστασης είναι και η «επανάσταση», η οποία ως έννοια στοιχειοθετείται μέσα από τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης —κυρίως εκείνα της περιόδου της Τρομοκρατίας και της ανόδου των Ιακωβίνων το διάστημα 1793-1794— αλλά και μέσα από τον αντίκτυπό τους, ενώ αποσαφηνίζεται στα χρόνια που ακολούθησαν. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τη διάδοση και τον ενστερνισμό του επαναστατικού οράματος, το οποίο κληροδοτείται στις επόμενες γενιές συχνά παραλλαγμένο υπό τις διανοητικές ζυμώσεις, τις επιδιώξεις των εμπλεκομένων και τις ανάγκες των καιρών. Στη συνέχεια, η έννοια αυτή ανασυντίθεται από τον Κάρλ Μαρξ στο πλαίσιο της κοινωνικής θεωρίας του για την πάλη των τάξεων και τον κεντρικό ρόλο του προλεταριάτου στη μελλοντική επανάσταση. Με τον τρόπο αυτό γεννάται ο σύγχρονος επαναστατικός μύθος, ο οποίος αποκτά αυτονομία ως νομοτελειακός και ο οποίος

¹ Xabier Itçaina «Conclusion: Popular Culture, Folk Traditions and Protest—A Research Agenda» στων Ilaria Favretto και Xabier Itçaina (επιμ.), *Popular Culture and Popular Protest in Late Medieval and Early Modern Europe*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2017, σ. 230.

² Donatella della Porta, «Afterwords: Old and New Repertoires of Contention», στο Favretto και Itçaina (επιμ.), *ό.π.*, σ. 250-1 Marcel van der Linden, «European Social Protest, 1000-2000», στων Stefan Berger και Holger Nehring (επιμ.), *The History of Social Movements in Global Perspective: A Survey*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2017, σ. 177.

υπηρετείται από κοινωνικές ομάδες και οργανώσεις, τόσο κοινωνικά όσο και θεσμικά, δίχως όμως να παραμείνει αμετάβλητος.

Ήδη από τη δεκαετία του 1860, οι ρώσοι επαναστάτες (ή προαγωγοί του επαναστατικού οράματος) ανύψωσαν τον ρόλο της ιντελιγκέντσια σε πρωταγωνιστικό για την επανάσταση. Πράγματι, ο Βλαντιμίρ Λένιν βασίστηκε στη ρωσική ιντελιγκέντσια για τη σύσταση του Κομμουνιστικού Κόμματος και την οργάνωση της επανάστασης, προκειμένου να επιβληθεί η «επαναστατική-δημοκρατική δικτατορία του προλεταριάτου και της αγροτιάς». Συγχρόνως, στην περίοδο που ακολουθεί την Ρωσική Επανάσταση του 1917 και φτάνει μέχρι την Κινέζικη Επανάσταση του 1949 και την Κουβανική του 1959, το επαναστατικό αφήγημα στρέφεται σε милитаристικές τακτικές ώστε να μπορέσει να ευοδωθεί, ενώ κατά τον Ψυχρό Πόλεμο κεντρική στόχευσή του καθίσταται η ανεξαρτητοποίηση των χωρών του λεγόμενου «Τρίτου Κόσμου» από τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις.

Μετά το 1989, με τις επαναστάσεις της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης και την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων, ο ορισμός της «επανάστασης» διευρύνεται για ακόμη μία φορά, αψηφώντας προηγούμενες ερμηνείες της που είχαν διαποτιστεί από το κομμουνιστικό όραμα.³ Όπως αναφέρει και ο αμερικάνος κοινωνιολόγος και πολιτικός επιστήμονας Jack Goldstone: «Η μελέτη των επαναστάσεων φαίνεται να έχει φτάσει σε τέλμα, καθώς η περιπτωσιολογία και η πληθώρα των ιδεών που παρουσιάζονται προκαλούν σύγχυση».⁴

Διαφορετικές προσεγγίσεις των επαναστάσεων

Φαίνεται, λοιπόν, ότι υπάρχουν αρκετές οπτικές υπό τις οποίες οι επαναστάσεις γίνονται αντιληπτές. Δύο από αυτές είναι: καταρχάς, η ηρωική οπτική, σύμφωνα με την οποία οι καταπιεσμένες μάζες κινητοποιούνται για την ανατροπή ενός άδικου ηγεμόνα και για τη διεκδίκηση της ελευθερίας τους, και κατά δεύτερον η οπτική εκείνη που αντιμετωπίζει τις επαναστάσεις ως εκρήξεις θυμού που οδηγούν στο χάος. Στην πρώτη περίπτωση η βία είναι απαραίτητο συστατικό για να επιτευχθούν οι στόχοι της επανάστασης. Αυτή την οπτική προωθούσαν οι υποστηρικτές της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης, όπως ο πολιτικός φιλόσοφος και επαναστάτης Thomas Paine

³ Saïd Amir Arjomand, *Revolution: Structure and Meaning in World History*, The University of Chicago Press, Σικάγο και Λονδίνο 2019, σ. 1-3.

⁴ Jack A. Goldstone, «Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory», *Annual Review of Political Science*, 4:1 (2001), σ. 140.

κατά τον 18ο αιώνα, και ο ιστορικός Jules Michelet κατά τον 19ο. Αντίθετα, βάσει της δεύτερης οπτικής, το κυνήγι μη ρεαλιστικών στόχων και η προσωπική φιλοδοξία των ηγετών της εκάστοτε επανάστασης «μολύνουν» τον πολιτισμένο λαό και επιφέρουν αχρείαστο θάνατο και καταστροφές. Αυτές τις θέσεις εξέφραζαν κυρίως άγγλοι συγγραφείς του 19ου αιώνα που φοβούνταν τις συνέπειες των υπερβολών της Γαλλικής Επανάστασης, όπως ο φιλόσοφος Edmund Burke και ο δοκιμιογράφος Thomas Carlyle, αλλά και μεταγενέστεροι επικριτές της Ρωσικής και της Κινεζικής Επανάστασης, οι οποίοι επικεντρώνονταν στο ανθρώπινο κόστος των αλλαγών που επέβαλλαν ο Στάλιν και ο Μάο αντίστοιχα.⁵

Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι από τη Γαλλική Επανάσταση και έπειτα η αντίληψη των ανθρώπων για το περιεχόμενο και τη φύση των κινητοποιήσεων και της αντίστασης άλλαξε δομικά, με το βλέμμα τόσο στο μέλλον όσο και στο παρελθόν.⁶ Συγκεκριμένα, ιστορικοί αναζήτησαν επαναστατικά παραδείγματα και στην εποχή πριν από τη Γαλλική Επανάσταση, με ορισμένους εξ αυτών να υποστηρίζουν ότι η εξέγερση των Ολλανδών κατά του Ισπανικού Στέμματος (1566-1609) αποτελεί την πρώτη «σύγχρονη» επανάσταση στην Ευρώπη, εφόσον κατά τη διάρκειά της, αλλά και μετά το τέλος της, παρατηρούμε τη συνεργασία μεταξύ ανεξάρτητων πόλεων, που στο τέλος εγκαθίδρυσαν την Ολλανδική Δημοκρατία. Ωστόσο, η επικρατούσα άποψη υποδεικνύει ως πρώτη σύγχρονη ευρωπαϊκή επανάσταση την Αγγλική (1642-1649).⁷

Κοινωνικά κινήματα και σύγχρονες διαμαρτυρίες

Στο πλαίσιο των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών αλλαγών του 19ου αιώνα διαμορφώνεται, επίσης, και η έννοια του «κοινωνικού κινήματος». Αυτή η νέα μορφή διαμαρτυρίας συνίστατο στην κινητοποίηση ομάδων ή δικτύων που επικεντρώνονταν σε ορισμένα κοινωνικά ζητήματα. Για τον λόγο αυτό, το κίνημα κατά της δουλείας στη Βρετανία το 1787 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως το πρώτο παράδειγμα «κοινωνικού κινήματος». Παράλληλα, ο όρος εξελίσσεται σημασιολογικά. Ήδη από τη θεωρία του Saint-Simon, ο όρος καθίσταται συνώνυμο της προοδευτικής κοινωνικής αλλαγής. Για τον γερμανό φιλόσοφο Χέγκελ ο όρος συνδέεται με τη διαλεκτική εξέλιξη της ιστορίας, ενώ για τον Bruno Bauer, μαθητή του Χέγκελ, το «κοινωνικό κίνημα»

⁵ Jack A. Goldstone, *Revolutions: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2014, σ. 22-23 (epub).

⁶ Charles Tilly, *Contentious Performances*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 2008, σ. 16.

⁷ van der Linden, «European Social», *ό.π.*, σ. 192-193.

ορίζεται ως η άρνηση απέναντι στις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες. Επιπλέον, για τον τελευταίο, όπως και για τον Μαρξ και τον Ένγκελς, το «κοινωνικό κίνημα» γίνεται φορέας για την έκφραση της εργατικής τάξης και ταυτίζεται ως έννοια με τις ζυμώσεις εντός του αναπτυσσόμενου εργατικού προλεταριάτου.⁸

Τον 19ο και τον 20ό αιώνα, τα κοινωνικά κινήματα συμπορεύτηκαν με την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, αφού κατά την περίοδο αυτή πραγματοποιήθηκαν σημαντικές διαδηλώσεις οργανωμένες από τα εθνικά εργατικά κινήματα και εμποτισμένες κυρίως από τις θεωρίες του σοσιαλισμού, του κοινωνικού φιλελευθερισμού και του αναρχισμού. Εντούτοις, την ίδια περίοδο, χάρη στον εκδημοκρατισμό των δυτικοευρωπαϊκών κοινωνιών, οι ιδέες περί ιδιότητας του πολίτη επηρέασαν σημαντικά τον χαρακτήρα των κοινωνικών κινήματων, τα οποία πλέον παρουσιάζουν περισσότερες διακυμάνσεις ως προς τους στόχους, τις διεκδικήσεις, τη διάρκεια και το μέγεθός τους.⁹ Για παράδειγμα, σε ορισμένες περιπτώσεις αγωνίζονται για τη βελτίωση των υπαρχουσών, πολιτικών κυρίως, συνθηκών¹⁰, ενώ σε άλλες για τη διεκδίκηση των γυναικείων δικαιωμάτων, αλλά και εναντίον του πνεύματος και της εξάπλωσης του милитарισμού, των ανταγωνισμών ή και των πολεμικών επιχειρήσεων. Ιδίως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, εμφανίζονται κινήματα αλληλεγγύης προς τις χώρες του αποκαλούμενου «Τρίτου Κόσμου», όπως κινήματα κατά της αποικιοκρατίας ή και του πολέμου και περιβαλλοντικά κινήματα. Από τη δεκαετία του 1970, αναπτύσσονται και τα κινήματα για τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων. Κινητήριο δύναμη για τα παραπάνω υπήρξε η ανάγκη για κοινωνική ασφάλεια, η αφοσίωση στην ιδέα της κοινωνικής δικαιοσύνης και η διεκδίκηση του σεβασμού.¹¹

Στη σύγχρονη εποχή, όπως υποστηρίζει ο κοινωνιολόγος Charles Tilly, ο όρος «κοινωνικό ζήτημα» χρησιμοποιείται συχνά καταχρηστικά, περιγράφοντας σχεδόν κάθε μορφή αντίδρασης, ενώ ουσιαστικά «όπως εξελίχθηκε στις δυτικές κοινωνίες το κοινωνικό κίνημα βασικά συμπεριλάμβανε έναν αρκετά περιορισμένο εύρος έκφρασης διεκδικήσεων».¹² Στο βιβλίο του *Social Movements, 1768-2004*, ο Tilly, επιχειρώντας να δώσει έναν ορισμό των κοινωνικών κινήματων, τα προσεγγίζει ως μία διακριτή

⁸ Stefan Berger και Holger Nehring, «Introduction: Towards a Global History of Social Movements», στον ίδιον (επιμ.), *The History of Social Movements*, ό.π., σ. 13-14 Dieter Rucht, «Studying Social Movement: Some Conceptual Challenges», στον Berger και Nehring (επιμ.), ό.π., σ. 42-44.

⁹ Rucht, ό.π., σ. 42-44.

¹⁰ Berger και Nehring, ό.π., σ. 17-18.

¹¹ van der Linden, «European Social Protest», ό.π., σ. 197-203 Rucht, «Studying Social Movement», ό.π., σ. 45.

¹² Tilly, *Contentious Performances*, ό.π., σ. 7.

μορφή πολιτικής αντιπαράθεσης η οποία χαρακτηρίζεται από την έκφραση μαζικών αιτημάτων που στρέφονται κατά ορισμένων πολιτικών και συμφερόντων.¹³

Μεσαιωνικές εξεγέρσεις και ορολογία

Γενικότερα, ένα θέμα που επανέρχεται συχνά στην ιστοριογραφία είναι η ανάγκη ανάλυσης των όρων που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν τις διάφορες μορφές αντίστασης, μέσα από την τεκμηρίωση της χρήσης τους και τη διάκρισή τους με βάση το περιεχόμενό τους.¹⁴ Ως προς την τελευταία συνιστώσα, ο Charles Tilly υποστηρίζει ότι το συγκεκριμένο εντός του οποίου εκδηλώνονται οι μορφές αντίστασης επηρεάζει το περιεχόμενό τους, αλλά και τον τρόπο και τον ρυθμό με τον οποίο εκτυλίσσονται συγκεκριμένες αντιστασιακές πράξεις. Ο Tilly προσεγγίζει τις αντιστασιακές μορφές ως θεατρικές παραστάσεις με συγκεκριμένο «σενάριο», το οποίο οι εμπλεκόμενοι άλλοτε ακολουθούν πιστά και άλλοτε αγνοούν, παρασυρμένοι από τα συναισθήματα της στιγμής.¹⁵ Για παράδειγμα, στις μεσαιωνικές μορφές αντίστασης οι συμμετέχοντες συχνά χρησιμοποιούσαν ήδη παγιωμένες μεθόδους για την προώθηση των διεκδικήσεών τους, όπως τα αιτήματα (petitions) στις εξουσιαστικές αρχές. Η κατάθεση των αιτημάτων αυτών δεν σήμαινε πάντοτε και την επίλυση των ζητημάτων, καθώς οι ιθύνοντες τα αντιλαμβάνονταν συχνά ως παραινέσεις. Υπήρχαν, όμως, και περιπτώσεις δυναμικότερης αντίστασης, κατά τις οποίες οι αιτούντες κατέφευγαν στα όπλα, ανύψωναν λάβαρα και οργάνωναν ανεπίσημες συνελεύσεις. Η συμμετοχή σε τέτοιους είδους κινήσεις ήταν πολλές φορές διαταξική¹⁶, με τη συνδρομή ατόμων που δεν ήταν αποκλεισμένα από τον κρατικό μηχανισμό καθώς είχαν δεσμούς με θεσμικούς φορείς, συμμετείχαν ή ηγούνταν ενόπλων ομάδων και έτσι είχαν πρόσβαση σε οπικά μέσα. Λόγω της εξουσίας τους αυτής, αλλά και βασιζόμενα στις μεσαιωνικές ιδέες περί δικαιολογημένης αντίστασης στην τυραννία, τα άτομα αυτά αιτιολογούσαν το κάλεσμά τους σε εξέγερση.¹⁷

Τέτοιου είδους μορφές αντίστασης σήμερα περιγράφονται ως «εξεγέρσεις» (revolts). Ωστόσο, η χρήση του συγκεκριμένου όρου —όπως και του παρεμφερή όρου

¹³ Charles Tilly, *Social Movements, 1768-2004*, Paradigm Publishers, Μπόλντερ 2004, σ. 3.

¹⁴ Justine Firnhaber-Baker, «Introduction: Medieval revolt in context», στο Justine Firnhaber-Baker και Dirk Schoenaers (επιμ.), *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt*, Palgrave Macmillan, Άμπινγκτον και Νέα Υόρκη 2017, σ. 1-2.

¹⁵ Tilly, *Contentious Performances*, ό.π., σ. 14-5.

¹⁶ Watts, John, «Conclusion», στο Firnhaber-Baker και Schoenaers (επιμ.), ό.π., σ.372-3.

¹⁷ Firnhaber-Baker, «Introduction», ό.π., σ. 5.

«rebellion»— σπάνια συναντάται στις μεσαιωνικές πηγές. Οι μεσαιωνικοί σχολιαστές χρησιμοποιούσαν συνήθως τους όρους «assemblies», «alliances», «oath swearings», όρους που περιέγραφαν τις πρωτοβουλίες των συμμετεχόντων στα γεγονότα. Αντίθετα, όσοι αντιμάχονταν τις εξελίξεις αυτές χρησιμοποιούσαν όρους που υπογράμμιζαν την αναταραχή η οποία δημιουργούνταν εξαιτίας τους, όπως «troubles», «tumours», «uproar», «commotions», «tumults» και «terror». Ακόμη και οι ίδιοι οι εμπλεκόμενοι στα γεγονότα δεν αποδέχονταν τον όρο «εξεγερμένοι» (risers) για τον εαυτό τους αλλά αυτοπροσδιορίζονταν ως «λαός» (the commons, the people).¹⁸ Γενικά, φαίνεται ότι στον Μεσαίωνα δεν παρατηρείται μία σαφής ιεράρχηση των πράξεων αντίστασης και των καλεσμάτων σε εξέγερση, ή μία κατηγοριοποίηση τους με τη χρήση διαφορετικών όρων, ανάλογα με τη σημασία τους. Δεν διακρίνονται, για παράδειγμα, η συμπλοκή (skirmish) από την αναταραχή (disturbance) ή οι επιμέρους εκφάνσεις του όρου «εξέγερση» (riot, revolt, rebellion).¹⁹

Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις

Η ενασχόληση της ιστοριογραφίας με τα θέματα αυτά εστιάζεται συχνά στη διαλεύκανση των εννοιών έτσι ώστε να μπορέσει να αποδοθεί εναργέστερα το πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό συγκείμενο εντός του οποίου διαδραματίζονται τα γεγονότα. Παρ' όλα αυτά, τα όρια μεταξύ προνεωτερικών μορφών αντίστασης και νεότερων δεν είναι πάντοτε σαφώς διαχωρισμένα. Αυτό συμβαίνει κυρίως σε μεταβατικές εποχές ή σε περιπτώσεις που υφίσταται διαγενεακή συμμετοχή στις κινητοποιήσεις,²⁰ οπότε και παρατηρείται ένα είδος πολιτισμικής ώσμωσης των μεθόδων που χρησιμοποιούνται, αφού παλαιότερες πρακτικές εφαρμόζονται σε νέα πολιτικά περιβάλλοντα που δημιουργούν διαφορετικές ανάγκες. Οι πρακτικές αυτές όμως δεν κληροδοτούνται μόνο από γενιά σε γενιά, αλλά και από περιοχή σε περιοχή, μέσω της μετανάστευσης ή ακόμη και από ανθρώπους που ανήκαν σε συγκεκριμένες «υποκουλτούρες» (subcultures), ή κατοικούσαν σε αποκεντρωμένες περιοχές, ή εργάζονταν σε συγκεκριμένες βιομηχανίες και πρόβαλλαν εργατικές διεκδικήσεις. Για παράδειγμα, οι αναρχικές ιδέες, όπως και η χρήση μουσικής και λαϊκών τραγουδιών στις κινητοποιήσεις, πέρασαν στις ΗΠΑ από τους Ιταλούς μετανάστες, αλλά και μέσω

¹⁸ Samuel K. Cohn Jr, *Lust for Liberty: The Politics of Social Revolt in Medieval Europe, 1200–1425. Italy, France, and Flanders*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη και Λονδίνο 2006, σ. 3.

¹⁹ Cohn, *Lust for Liberty*, ο.π., σ. 3.

²⁰ della Porta, «Afterwords», ό.π., σ. 253.

της επικοινωνίας κινημάτων με κοινές ρίζες. Ορισμένες φορές τέτοιες «λαϊκές» πρακτικές χρησιμοποιούνταν ως μέθοδος επίκλησης στο συναίσθημα όσων τα κινήματα ήθελαν να προσεταιριστούν, ενώ σε άλλες περιπτώσεις δεν γίνονταν αποδεκτές κυρίως εξαιτίας της σύνδεσης αυτών των εκφάνσεων λαϊκής αντίδρασης με βίαια γεγονότα. Ιδιαίτερα, μάλιστα, σε περιόδους καχυποψίας των ανώτερων τάξεων απέναντι στην εργατική, εύκολα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν οι κινητοποιήσεις ως βίαιες εκρήξεις των «επικίνδυνων τάξεων» της κοινωνίας, πιθανότατα ακόμη και μόνο υπό τον φόβο επανάληψης γεγονότων που είχαν διαδραματιστεί στο παρελθόν, είτε στο κοντινό είτε στο πιο μακρινό που είχε χαραχτεί στη συλλογική μνήμη.²¹

Ωστόσο, πολλές φορές τέτοιες πρακτικές δεν καταγράφονται στις πηγές, ιδιαίτερα αυτές της σύγχρονης εποχής, καθώς ο καταγραφέας τους δεν θεώρησε σημαντικό να τις μνημονεύσει ή ακόμη επειδή ορισμένες λεπτομέρειες της αφήγησης θεωρούνται αυτονόητες. Το γεγονός αυτό δυσχεραίνει το έργο των ιστορικών, οι οποίοι ως άνθρωποι της εποχής τους, γαλουχημένοι σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικο-πολιτικό περιβάλλον, συχνά προσεγγίζουν το παρελθόν αναζητώντας στοιχεία γνώριμα στη δική τους νοοτροπία και ενδεχομένως προσπερνούν άλλα, τα οποία αντιλαμβάνονται ως ήσσονος σημασίας.²² Επομένως, γίνεται εμφανές ότι οι ερευνητές εστιάζουν σε διαφορετικές πτυχές της ιστορίας των επαναστάσεων, των κινημάτων, των διαμαρτυριών και των εξεγέρσεων, ανάλογα με τα δεδομένα της δικής τους εποχής και τις προσλαμβάνουσές τους.

Η σύγχρονη ιστοριογραφία έχει ασχοληθεί πιο συστηματικά με τα θέματα αυτά από τη δεκαετία του 1960. Μέχρι εκείνη την περίοδο οι εξεγέρσεις γίνονταν αντιληπτές ως συναισθηματικά φορτισμένες εκρήξεις των μαζών, ενώ έκτοτε αντιμετωπίζονται ως γεγονότα τα οποία συσπείρωναν πλήθος κόσμου που εμπνέονταν και κινητοποιούνταν για έναν κοινό σκοπό. Συγχρόνως, εξετάζεται πλέον και ο πολιτικός και κοινωνικός αντίκτυπός τους, καθώς και τα μέσα που αξιοποιούνταν για την προώθηση των ιδεών τους.²³ Την ίδια δεκαετία, η μελέτη των εξεγέρσεων στην πρώιμη νεότερη, νεότερη και σύγχρονη εποχή αναπτύσσεται υπό την επιρροή του φοιτητικού κινήματος της περιόδου και χάρη στα έργα των Barrington Moore Jr., Eric Hobsbawm, Georges Rudé, και E.P. Thompson.²⁴

²¹ Itçaina, «Conclusion», ό.π., σ. 238.

²² Favretto, «Introduction», ό.π., σ. 6.

²³ van der Linden, «European Social», ό.π., σ. 175-176.

²⁴ Cohn, *Lust for Liberty*, ό.π., σ. 1 Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy* Beacon Press, Βοστώνη 1966 Eric Hobsbawm, *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social*

Αρχικά, η μελέτη των εξεγέρσεων δεν περιλάμβανε τη μεσαιωνική περίοδο, στην οποία επεκτάθηκε λίγο καιρό αργότερα. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τις εξεγέρσεις του Ύστερου Μεσαίωνα, για τους περισσότερους ιστορικούς του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα, αυτές συνιστούσαν συνέπεια των εντεινόμενων κοινωνικών ανισοτήτων και του διευρυμένου χάσματος μεταξύ φτωχών και πλουσίων, της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, των επισιτιστικών κρίσεων και του Μαύρου Θανάτου, δηλαδή αποτελούσαν αντίδραση στις υπάρχουσες συνθήκες. Παράλληλα, παρά το γεγονός ότι οι ιστορικοί αναγνώριζαν ότι η επιβολή νέων δικαστικών και στρατιωτικών θεσμών, οι συγκεντρωτικές τάσεις της κρατικής εξουσίας και οι επιβαλλόμενοι φόροι συνέβαλλαν στις εξελίξεις, δεν επικέντρωναν τη μελέτη τους στα παραπάνω. Στην εξέλιξη αυτή συνέτεινε και η αδυναμία σύγκλισης με τη μεσαιωνική πολιτική ιστορία, η οποία ήταν στραμμένη στη μελέτη των διπλωματικών, στρατιωτικών και φραξιονιστικών κινήσεων των ιθυνόντων.²⁵

Γενικότερα, στα μέσα του 20ού αιώνα η σχετική ιστοριογραφία επικεντρωνόταν στην ανάδειξη των γεγονότων και των αιτιών που τα προκάλεσαν, υιοθετώντας μία μαρξιστική προσέγγιση και δίνοντας περισσότερη έμφαση στους εξωγενείς παράγοντες κινητοποίησης του λαού και λιγότερη στους ενδογενείς, όπως η αυτενέργεια του ατόμου (agency), και οι συναισθηματικές αντιδράσεις του απέναντι στα γεγονότα.²⁶ Όπως αναφέρει και ο Eric Hobsbawm, η μαρξιστική ιστοριογραφία για πολύ καιρό επικεντρώθηκε στη μελέτη ομάδων και δυνάμεων που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προοδευτικές. Αυτό συνέβη ενδεχομένως επειδή οι μαρξιστές ιστορικοί θεώρησαν είτε ότι η ιστορία των κινημάτων και των οργανώσεων μέσω των οποίων οι εργάτες αντιπροσωπεύονταν αλλά και οι οποίες κατηύθυναν τη δράση τους θα μπορούσε να αντικαταστήσει την ιστορία των απλών ανθρώπων που συμμετείχαν σε αυτές είτε ότι τα δύο αυτά πεδία ταυτίζονται.²⁷

Στη συνέχεια, και στον απόηχο των πολιτικών αναταράξεων της περιόδου, θεωρητικές προσεγγίσεις, όπως αυτές της «ιστορίας από τα κάτω», της κοινωνικής ιστορίας, της γλωσσικής στροφής και του μεταμοντερνισμού, επηρέασαν την

Movement in the 19th and 20th Centuries W.W. Norton & Company, Νέα Υόρκη 1965 Georges Rudé, *The Crowd in History, 1730–1848*, Wiley, Νέα Υόρκη 1964 Edward Thompson, «The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century», *Past & Present*, 50 (1971), σ. 76-136.

²⁵ Watts, «Conclusion», *ό.π.*, σ. 370.

²⁶ Sophia Rosenfeld, «Thinking about Feeling, 1789-1799», *French Historical Studies*, 32:4 (2009), σ. 697.

²⁷ Favretto, «Introduction», *ό.π.*, σ. 8. Αναφέρεται στο Eric Hobsbawm, *On history*, Abacus, Λονδίνο 1998, σ. 269.

ιστοριογραφία των δεκαετιών του 1970 και του 1980.²⁸ Αναπτύχθηκε, λοιπόν, η μελέτη της «πολιτικής κουλτούρας», δηλαδή των διαφόρων συμβόλων, οπτικών, γλωσσικών και άλλων, ενώ συγχρόνως οι ερευνητές λάμβαναν πλέον υπόψη ότι τα ιστορικά υποκείμενα δεν δρουν αποκλειστικά με βάση τη λογική, αλλά και βάσει των συμφερόντων και των κοινωνικών δεσμών τους, των συνηθειών και των επιταγών της εποχής τους. Παράδειγμα αυτής της τάσης συνιστά το έργο της Lynn Hunt, *Politics, Culture and Class in the French Revolution* (1984).²⁹

Ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1990, χάρη στην οπτική των φεμινιστριών ιστορικών, αναπτύχθηκε η μελέτη ζητημάτων σχετικά με τη θέση της γυναίκας, το νοικοκυριό, την οικογένεια και την ιδιωτική σφαίρα γενικότερα.³⁰ Για παράδειγμα, φεμινίστριες ιστορικοί, όπως η Jennifer Heuer και η Carla Hesse, μελέτησαν τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης υπό το πρίσμα της διάρρηξης των έμφυλων ρόλων, υποστηρίζοντας ότι η περίοδος της Επανάστασης επέτρεψε τον επαναπροσδιορισμό των ρόλων αυτών και την απόδραση από τη γυναικεία οικιακότητα. Υπό αυτό το πρίσμα, η Lynn Hunt, στο έργο της *The Family Romance of the French Revolution*³¹, εξετάζει τη λογοτεχνία της εποχής, επιστρατεύοντας τις θεωρίες του Φρόυντ με σκοπό να κατανοήσει τις βαθύτερες προσωπικές αφηγήσεις ανθρώπων οι οποίοι ήταν σύγχρονοι με τα γεγονότα. Ως εκ τούτου, στην ανάλυσή της για την πολιτική ζωή της περιόδου συμπεριλαμβάνει τον ρόλο του πατέρα, τη θέση των αρρένων παιδιών και την καταπίεση των θηλυκών, ενώ υποστηρίζει ότι οι ατομικές ελευθερίες και οι δημοκρατικές διαδικασίες δημιούργησαν νέες προοπτικές για τις γυναίκες.³² Παράλληλα με τις φεμινίστριες ιστορικούς, το ζήτημα των έμφυλων ρόλων

²⁸ Firnhaber-Baker, «Introduction», *ό.π.*, σ. 5 Rosenfeld, «Thinking about Feeling», *ό.π.*, σ. 697· Jack R. Censer, «Social Twists and Linguistic Turns: Revolutionary Historiography a Decade after the Bicentennial», *French Historical Studies*, 22:1 (1999), σ. 139.

²⁹ Sophia Rosenfeld, «The French Revolution in Cultural History», *Journal of Social History*, 52:3 (2019), σ. 557.

³⁰ Suzanne Dessan, *Reclaiming the Sacred: Lay Religion and Popular Politics in Revolutionary France*, Cornell University Press, Ίθακα και Λονδίνο 1990· Sara E. Meltzer and Leslie W. Rabine (επιμ.), *Rebel Daughters: Women and the French Revolution*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1992· Shirley Elson Roessler, *Out of the Shadows: Women and Politics in the French Revolution, 1789-95*, P. Lang Publishing, 1996.

³¹ Lynn Hunt, *The Family Romance of the French Revolution*, University of California Press, Μπέρκλεϋ 1992.

³² Suzanne Desan, «Recent Historiography on the French Revolution and Gender», *Journal of Social history*, 52:3 (2019), σ. 567· Jack R. Censer, «Social Twists», «Social Twists and Linguistic Turns: Revolutionary Historiography a Decade after the Bicentennial», *French Historical Studies*, 22:1 (1999), σ. 160.

απασχόλησε και τους ιστορικούς των ανδρισμών, οι οποίοι μελέτησαν ζητήματα που σχετίζονται με τα πρότυπα ανδρισμού και τη σεξουαλικότητα.³³

Το ενδιαφέρον για την πολιτική ιστορία αναθερμαίνεται κατά τον 21ο αιώνα υπό την επιρροή των πολιτικών ανακατατάξεων που συνοδεύουν το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Πλέον, έμφαση δίνεται στην προσωπικότητα και στις πρωτοβουλίες (agency) των δρώντων ιστορικών υποκειμένων (actors), αν και οι πρωτογενείς πηγές είναι αρκετά περιοριστικές στις πληροφορίες που παρέχουν, ιδιαίτερα όταν δεν αποτελούν αυτοβιογραφικές μαρτυρίες αλλά μεταφέρουν την οπτική και κρίση ενός εξωτερικού παρατηρητή, ίσως και στρατευμένου με την αντίπαλη πλευρά.³⁴ Τέτοιες μελέτες, οι οποίες συνιστούν αρκετές φορές «αφηγήσεις περιπτώσεων», διακρίνονται για την κοινωνική τους συμπερίληψη, κατηγορούνται όμως ότι δεν επικεντρώνονται στην πολιτική σημασία των γεγονότων.³⁵

Κατά συνέπεια, η ιστορία των επαναστάσεων, των εξεγέρσεων, των κινημάτων και των διαμαρτυριών πρέπει να ισορροπήσει μεταξύ διαφορετικών τάσεων και να εξελιχθεί μέσα από την επαφή της με άλλους τομείς της ιστορίας, όπως η ιστορία των συναισθημάτων. Υπό το πρίσμα αυτό, συνεχώς ανοίγονται νέοι ορίζοντες στη μελέτη της θεματολογίας αυτής, μέσα από τη διεύρυνση του φάσματος των εργαλείων που χρησιμοποιούν οι ιστορικοί και των ερωτημάτων που θέτουν στις πηγές.³⁶ Σε αυτό το πνεύμα το νέο τεύχος του *Mos Historicus* φιλοδοξεί να συμβάλει και να εμπλουτίσει τη σχετική ιστοριογραφική συζήτηση, φιλοξενώντας άρθρα που προσεγγίζουν τη συγκεκριμένη θεματική από διαφορετικές πλευρές.

Παρουσιάζοντας το τεύχος

Στο πρώτο άρθρο, με τίτλο «Addressing new aspects of surveillance in late mediaeval England, 1350-1550» («Προσεγγίζοντας νέες πτυχές της παρακολούθησης στην Αγγλία του Ύστερου Μεσαίωνα, 1350-1550»), ο Μάνος Χατζηαθανασίου πραγματεύεται το φαινόμενο της παρακολούθησης στην Αγγλία της περιόδου του Ύστερου Μεσαίωνα, προτείνοντας μία νέα προσέγγιση στη μελέτη του συγκεκριμένου ζητήματος και τοποθετώντας τις απαρχές του φαινομένου στον Ύστερο Μεσαίωνα και όχι στην Πρώιμη Νεωτερικότητα, όπως συνηθίζεται στην ιστοριογραφία. Ο συγγραφέας

³³ Desan, «Recent Historiography», ό.π., σ. 570.

³⁴ Firnhaber-Baker, «Introduction», ό.π., σ. 1 και 3.

³⁵ Desan, ό.π., σ. 567-568.

³⁶ Firnhaber-Baker, ό.π., σ. 10.

υποστηρίζει ότι, παρά το γεγονός πως η παρακολούθηση αποτελούσε μέρος της καθημερινότητας των ανθρώπων της εποχής και ήταν γενικά αποδεκτή από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, υπάρχουν περιπτώσεις που τα λαϊκά στρώματα φαίνεται άλλοτε να αντιδρούσαν σε αυτή την πρακτική και άλλοτε να τη στρέφουν προς όφελός τους. Πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι στο άρθρο το φαινόμενο της παρακολούθησης δεν προσεγγίζεται μόνο ως μία μέθοδος των αρχουσών τάξεων να ελέγξουν τα λαϊκά στρώματα, αλλά και ως κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό κομμάτι της καθημερινής ζωής της υπό εξέτασης περιόδου.

Στη συνέχεια, ο Fabio Battista στο άρθρο του, «“Il fier tiranno”: Divine Right and *ragion di stato* in Girolamo Graziani's *Il Cromuele*» («“Il fier tiranno”: Ελέω Θεού βασιλεία και *ragion di stato* στο έργο του Girolamo Graziani, *Il Cromuele*»), εξετάζει τον αντίκτυπο του αγγλικού εμφυλίου, που έληξε με την εκτέλεση του Καρόλου Α΄ το 1649, και των πολιτικών εξελίξεων που ακολούθησαν, με την εδραίωση των κοινοβουλευτικών και του Κρόμγουελ, στην ιταλική διανόηση του 17ου αιώνα. Συγκεκριμένα, το άρθρο εστιάζεται στο έργο *Il Cromuele* του Girolamo Graziani, το οποίο, όπως υποστηρίζει ο συγγραφέας του άρθρου, ανέδειξε την κρίση που βίωσε το αγγλικό βασίλειο και η Ελέω Θεού μοναρχία, επικρίνοντας παράλληλα και το νέο πολιτικό καθεστώς. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ο Graziani είχε ενεργό διπλωματικό ρόλο στη Μοδένα, κατορθώνοντας να συσφίξει τις σχέσεις της πόλης με το γαλλικό στέμμα —εξάλλου αφιέρωσε το υπό εξέταση έργο στον γάλλο βασιλιά Λουδοβίκου ΙΔ΄— ενώ μεσολάβησε και για τον αρραβώνα της Μαρίας της Μοδένα, κόρης του Δούκα Αλφόνσο Δ΄, με τον Ιακώβου Στιούαρτ, αδερφό του βασιλιά Καρόλου Β΄ και μετέπειτα μονάρχη της Αγγλίας. Παρότι το ίδιο το κείμενο δεν αφορά άμεσα την Αγγλική Επανάσταση, ασχολείται με την υποδοχή και τον απόηχό της, ενώ μέσα από το άρθρο γίνονται εμφανείς και οι διαφορετικές οπτικές απέναντι στο γεγονός αυτό. Για παράδειγμα, ο συγγραφέας αναφέρεται στο έργο του Maiolino Bisaccioni, *Historia della Guerra Civile d'Inghilterra*, όπου εκτός των άλλων παρουσιάζονται και οι ευθύνες του Καρόλου Α΄ για την εκδήλωση της επανάστασης, καθώς ο βασιλιάς με την πολύχρονη ανοχή του απέναντι στους Πουριτανούς επέτρεψε τη διάδοση αντιμοναρχικών ιδεών.

Στο άρθρο της, «Επαναστάσεις, εξορία, φιλανθρωπία και οικουμενικότητα κατά το 19ο αιώνα: Οι περιπτώσεις της Marie Esperance von Schwartz και της Cristina Trivulzio di Belgiojoso», η Μαρία-Κωνσταντίνα (Μαριτίνα) Λεοντσίνη εστιάζεται στη μελέτη της εκούσιας και της αναγκαστικής εξορίας ως συχνής πρακτικής κατά τα μέσα

του 19ου αιώνα, μετά τις ανακατατάξεις που επέφεραν οι επαναστάσεις του 1848. Η συγγραφέας εξετάζει κατά κύριο λόγο δύο περιπτώσεις γυναικών, της Marie Esperance Brandt von Schwartz (περισσότερο γνωστής με το συγγραφικό της ψευδώνυμο ως Elpis Melena) και της Cristina Trivulzio di Belgiojoso, τη δράση των οποίων εντάσσει σε ένα γενικότερο πλαίσιο «διεθνούς εθελοντισμού και πατριωτισμού». Ωστόσο, πέρα από την ενεργή συμμετοχή των παραπάνω γυναικών σε επαναστατικές διεργασίες και στα πολιτικά τεκταινόμενα της εποχής τους, αυτές οι περιπτώσεις μελέτης αναδεικνύουν και την υπέρβαση των έμφυλων προτύπων από γυναίκες, οι οποίες δεν δέχονταν να παραμείνουν περιορισμένες εντός της οικιακής σφαίρας. Το παραπάνω άρθρο, λοιπόν, επιδιώκει να ενταχθεί στο πεδίο έρευνας που συνδέει τα ταξίδια και τις περιηγήσεις με το φύλο, τις ταυτότητες και τη ριζοσπαστική δράση.

Το άρθρο του Αντώνη Χιωτέλλη, «Εξεγέρσεις στη Νότια Ροδεσία 1896-1897», αφορά τις εξεγέρσεις των φυλών Ndebele και Shona κατά την περίοδο 1896-1897 στην περιοχή της Νότιας Ροδεσίας, έναντι της Βρετανικής Εταιρείας Νότιας Αφρικής (BSAC). Η σημασία της μελέτης αυτής έγκειται στο γεγονός ότι οι παραπάνω εξεγέρσεις συνιστούν μία πρόωπη προσπάθεια αντίστασης κατά της βρετανικής διοίκησης, όταν ακόμη οι εθνικές αναζητήσεις στην Υποσαχάρια Αφρική βρίσκονταν σε εμβρυακό στάδιο. Ο συγγραφέας επιχειρεί, κυρίως μέσα από την εξέταση απομνημονευμάτων και μαρτυριών αξιωματούχων και παραγόντων της BSAC, να αναδείξει τον χαρακτήρα, τα αίτια και τις συνέπειες των εξεγέρσεων στη Νότια Ροδεσία. Επίσης, στο άρθρο δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην προσπάθεια παραγωγής ενός νομιμοποιητικού λόγου για τις πρακτικές των Βρετανών στην περιοχή, ο οποίος εξυπηρετούσε και το γενικότερο αποικιακό αφήγημα περί αναγκαιότητας της βρετανικής παρουσίας εκεί.

Ο Δημήτρης Αγγελής-Δημάκης, στο άρθρο του, «Η γη σε αυτούς που την καλλιεργούν; Συλλογικές διεκδικήσεις και κοινωνικές συγκρούσεις στην ισπανική ύπαιθρο από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι το 1936», μας μεταφέρει στην Ισπανία κατά το διάστημα από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι και την έναρξη του ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου. Η συγκεκριμένη μελέτη εξετάζει την εξέλιξη των συλλογικών κινητοποιήσεων και των κοινωνικών συγκρούσεων εκείνη την περίοδο, εστιάζοντας κυρίως στις θέσεις που διατυπώθηκαν σχετικά με το ζήτημα της αναδιανομής της γης και την προοπτική αγροτικής μεταρρύθμισης. Ο συγγραφέας αξιοποιεί το υλικό των εφημερίδων και των περιοδικών των κοινωνικών και πολιτικών φορέων που δραστηριοποιούνταν στην ισπανική ύπαιθρο, έχοντας συγκροτήσει τις δικές τους

συλλογικές δομές, ώστε να αναδείξει όχι μόνο τα αιτήματα του αγροτικού κόσμου και τις θέσεις που διατύπωσαν οι παραπάνω φορείς, αλλά και τον τρόπο διαμόρφωσης και μετασχηματισμού τους, με στόχο να καταδειχθούν οι τυχόν συνέχειες ή τομές στη δράση τους κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου.

Το άρθρο του Ανδρέα Μπορούτη, «Η Ρωσική Επανάσταση, ο λιμός του 1921-1923 και η διεθνής ανθρωπιστική βοήθεια», το οποίο συνιστά τμήμα μίας ευρύτερης αρχειακής έρευνας που βρίσκεται σε εξέλιξη, επιχειρεί να φωτίσει μία λιγότερο γνωστή και μελετημένη πλευρά της Ρωσικής Επανάστασης, αυτή της αμερικανικής ανθρωπιστικής βοήθειας προς τις δοκιμαζόμενες σοβιετικές περιφέρειες εξαιτίας του αντίκτυπου του Μεγάλου Πολέμου και της Επανάστασης, των σιτοδειών και του λιμού. Ο συγγραφέας αναλύει την πολιτική και τη λειτουργία της American Relief Administration (ARA) και άλλων ανθρωπιστικών οργανώσεων που εφάρμοσαν διακριτά ανθρωπιστικά προγράμματα ώστε να εξασφαλιστούν τα απαραίτητα για τη διαβίωση και την επιβίωση ενός μεγάλου αριθμού οικογενειών στη Σοβιετική Ένωση. Επιπλέον, περιγράφει τις σχέσεις που οι οργανώσεις αυτές ανέπτυξαν με τις σοβιετικές αρχές. Άλλωστε, ένα σημαντικό ερώτημα που θέτει και εξετάζει το άρθρο είναι ο τρόπος με τον οποίο η αμερικανική αποστολή διεθνούς ανθρωπιστικής βοήθειας εγγράφηκε στην επίσημη σοβιετική μνήμη.

Τέλος, το άρθρο της Κυριακής Αλοϊζου, «Δημόσια μνήμη και οδωνυμικά στους μετασοσιαλιστικούς σχηματισμούς», αφορά τις συνέπειες των επαναστάσεων, και κατ' επέκταση των πολιτικών και ιδεολογικών αλλαγών που επιφέρουν, στη διαδικασία χάραξης της δημόσιας μνήμης. Συγκεκριμένα, η συγγραφέας μελετά τις οδωνυμικές αλλαγές ως μέρος μίας προσπάθειας επαναπροσδιορισμού της σχέσης δημόσιου χώρου και ιστορίας, προσεγγίζοντας τα οδωνυμικά ως αναπαραστάσεις της συλλογικής μνήμης. Ειδικότερα, παρουσιάζονται οι περιπτώσεις των πόλεων της Βουδαπέστης, της Κρακοβίας, της Βαρσοβίας, του Βουκουρεστίου και της Αγίας Πετρούπολης κατά την περίοδο μετάβασης από τον σοσιαλισμό στο μετασοσιαλιστικό καθεστώς, με τα οδωνυμικά των πόλεων αυτών να συνιστούν πεδίο διαμόρφωσης μίας νέας πολιτικής κατεύθυνσης και επαναπροσδιορισμού της δημόσιας μνήμης.

Βιβλιογραφία

- Arjomand, Saïd Amir, *Revolution: Structure and Meaning in World History*, The University of Chicago Press, Σικάγο και Λονδίνο 2019.
- Berger, Stefan και Nehring, Holger, «Introduction: Towards a Global History of Social Movements», στον ίδιον (επιμ.), *The History of Social Movements in Global Perspective: A Survey*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2017, σ. 1-35.
- Censer, Jack R., «Social Twists and Linguistic Turns: Revolutionary Historiography a Decade after the Bicentennial», *French Historical Studies*, 22:1 (1999), σ. 139-167.
- Cohn, Samuel K., Jr, *Lust for Liberty: The Politics of Social Revolt in Medieval Europe, 1200–1425. Italy, France, and Flanders*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, και Λονδίνο 2006.
- della Porta, Donatella, «Afterwords: Old and New Repertoires of Contention» στον Favretto, Ilaria και Itçaina, Xabier (επιμ.), *Popular Culture and Popular Protest in Late Medieval and Early Modern Europe*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2017, σ. 249-260.
- Desan, Suzanne, «Recent Historiography on the French Revolution and Gender», *Journal of Social history*, 52:3 (2019), σ. 566-574.
- Goldstone, Jack A., *Revolutions: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2014 (epub).
- Goldstone, Jack A., “Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory”, *Annual Review of Political Science*, 4:1 (2001), 139-187.
- Favretto, Ilaria, «Introduction: Looking Backward to Move Forward-Why Appreciating Tradition Can Improve Our Understanding of Modern Protest» στον Favretto, Ilaria και Itçaina, Xabier (επιμ.), *Popular Culture and Popular Protest in Late Medieval and Early Modern Europe*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2017, σ. 1-20.

- Firnhaber-Baker, Justine, «Introduction: Medieval revolt in context», στων Firnhaber-Baker, Justine και Schoenaers, Dirk (επιμ.), *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt*, Palgrave Macmillan, Άμπινγκτον και Νέα Υόρκη 2017, σ. 1-15.
- Hobsbawm, Eric, *On history*, Abacus, Λονδίνο 1998.
- Itçaina, Xabier «Conclusion: Popular Culture, Folk Traditions and Protest—A Research Agenda» στων Favretto, Ilaria και Itçaina, Xabier (επιμ.), *Popular Culture and Popular Protest in Late Medieval and Early Modern Europe*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2017, σ. 229-248.
- Rosenfeld Sophia, «The French Revolution in Cultural History», *Journal of Social History*, 52:3 (2019), σ. 555-565.
- , «Thinking about Feeling, 1789-1799», *French Historical Studies*, 32:4 (2009), σ. 697-706.
- Rucht, Dieter, «Studying Social Movement: Some Conceptual Challenges», Berger, Stefan και Nehring, Holger (επιμ.), *The History of Social Movements in Global Perspective: A Survey*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2017, σ. 39-62.
- Tilly, Charles, *Social Movements, 1768-2004*, Paradigm Publishers, Μπόλντερ 2004.
- , *Contentious Performances*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 2008.
- van der Linden, Marcel, «European Social Protest, 1000-2000», Berger, Stefan και Nehring, Holger (επιμ.), *The History of Social Movements in Global Perspective: A Survey*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2017, σ. 175-209.
- Watts, John, «Conclusion», στων Firnhaber-Baker, Justine και Schoenaers, Dirk (επιμ.), *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt*, Palgrave Macmillan, Άμπινγκτον και Νέα Υόρκη 2017, σ. 370-380.